

CARE ESTE PĂREREA DUMNEAVOASTRĂ?

DISCUȚII ASUPRA RESTAURĂRII EDIFICIULUI ROMAN CU MOZAIC DIN CONSTANȚA

MARGARETA ȘIPOȘ ȘI OLGA MĂRCULESCU

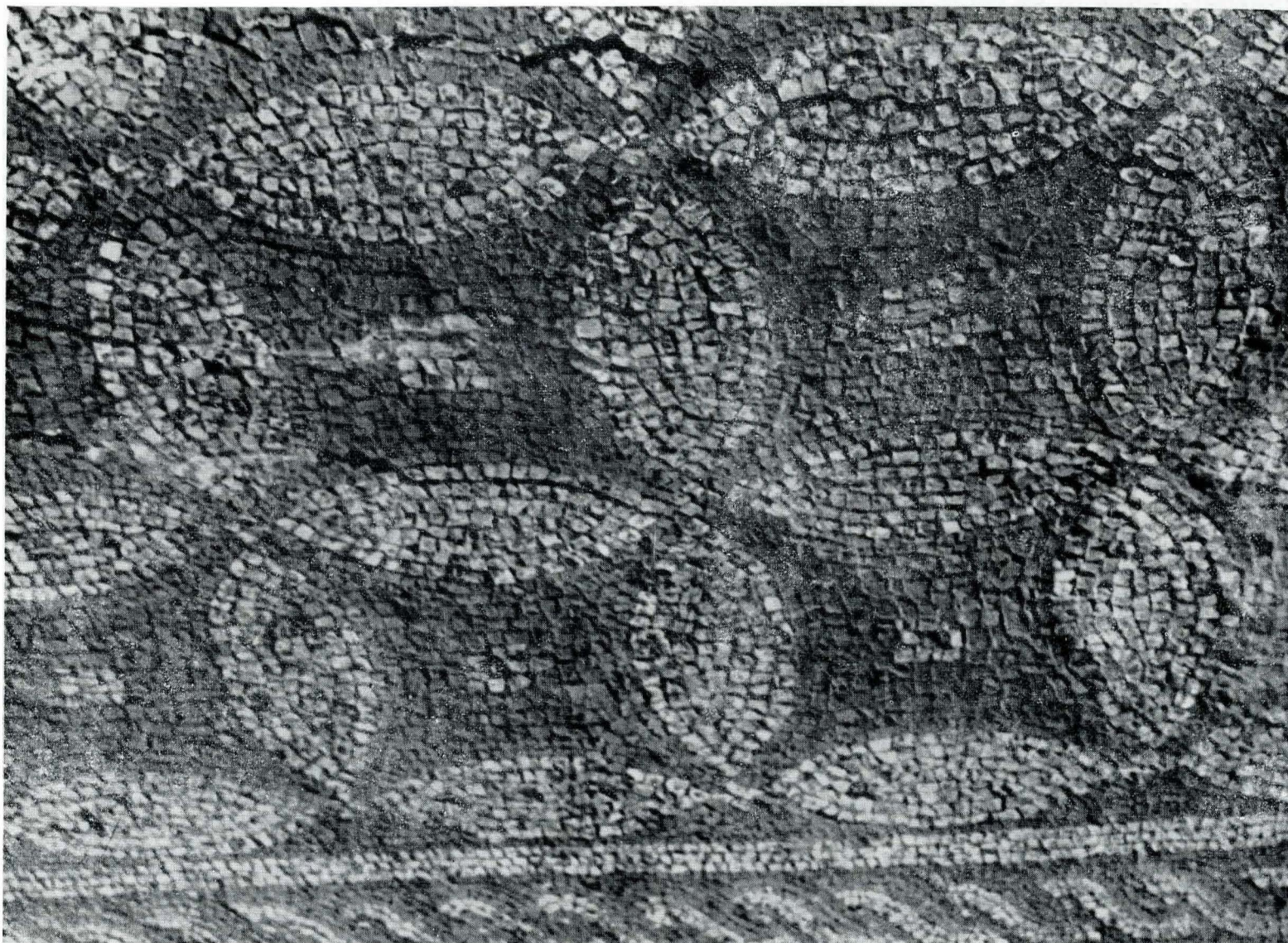
A existat un element, pe care procesul verbal încheiat în acea zi, de 17 august 1970, de către comisia de recepție a lucrărilor executate la edificiul roman cu mozaic din Constanța, nu l-a consemnat: și anume că în timp ce reprezentanții Direcției monumentelor istorice, ai Comitetului județean pentru cultură și artă și ai Muzeului de arheologie, procedau cu minuțiozitate la recepționarea lucrării, și în timp ce meșterii italieni, veniți de la Oficiul de piatră dură din Florența, făceau ultimele retușuri la covorul de mozaic, monumentul era plin de vizitatori la toate nivelele. Publicul, beneficiarul de fapt al monumentului, își însușise cu mult timp înainte acest edificiu singular, unic în țara noastră, care, de la descoperire și pînă astăzi, a trezit și menținut un interes remarcabil. Prezența numerosului public ne-a condus la inițierea unei discuții deschise asupra calității complexului de lucrări concepute și efectuate la monumentul cu mozaic, în scopul celei mai adevărate valorificări a acestuia.

Îl rugăm mai întii pe tov. Adrian Rădulescu, directorul Muzeului de arheologie din Constanța, să ne comunice cîteva date asupra împrejurărilor în care a fost descoperit mozaicul și asupra semnificației istorice și artistice a monumentului.

– Edificiul cu mozaic a fost descoperit în luna august a anului 1959, cu prilejul săpăturilor pentru fundația unui bloc, care urma să se construiască în apropiere. Sesizînd din timp importanța descoperirii, conducerea Muzeului de arheologie din Constanța a reușit să oprească lucrările de construcție și să le substituie un șantier arheologic a cărui activitate a continuat apoi ani de zile. Sondajele inițiate au dovedit în scurtă vreme că ne aflăm în fața unui grandios edificiu, pavat cu mozaic policrom, formînd un „covor” de o splendoare cum rar se poate întîlni în părțile periferice ale imperiului roman.

Săpîndu-se an de an, edificiul și-a dovedit dimensiunile: o construcție care avea peste 100 m lungime și peste

Fig. 1. Detaliu din covorul de mozaic unde s-au ivit crăpături din cauza tasării terenului

20 m lățime; se poate vorbi deci despre o clădire cu funcție bine determinată în complexul construcțiilor portuare ale anticului Tomis. Săpăturile ulterioare au scos la iveală, pe lângă edificiul cu mozaic, altă mare construcție care este identificată cu termele romane; atît edificiul cu mozaic cît și termele sînt asemănătoare ca detalii de arhitectură și ca tehnică de zidărie, mai mult, par să constituie un ansamblu unitar ca plan, ceea ce ar dovedi că sînt în raporturi stricte de contemporaneitate. Au fost datate, atît una cît și cealaltă, în secolul al IV-lea e.n. Prin urmare, ele au fost edificate la o dată cînd imperiul roman cunoștea, în părțile acestea, o nouă epocă de prosperitate, grație efortului constructiv, economic, precum și succeselor de ordin militar ale împăratului Constantin.

Edificiul, degajat, s-a dovedit o construcție cuprinzînd în nivelul inferior 11 încăperi mari, boltite, cu intrări în arcadă semicirculară care au servit, după dovezile ieșite la iveală, drept magazine, antrepozite, depozite ș.a.m.d., fapt consemnat de altfel în ghidul arheologic. Mărfuri în cantități mari, amfore pline de coloranți, rășinoase, lingouri de fier, toate acestea formau la vremea de atunci obiectele traficului pe mare între negustorii locali tomitani și cei veniți din alte părți.

S-a pus desigur întrebarea: la ce a servit acest mare edificiu? După mărfurile descoperite în interiorul celor 11 încăperi boltite s-a dovedit că este o construcție comercială. Ba mai mult; însăși eleganta terasă cu pavaj de mozaic policrom și cu pereții placați cu marmură strălucitoare servea drept loc de reuniuni pentru neguțători, pentru cei care făceau schimburi monetare, pentru oameni de afaceri de tot soiul, era, dacă vreți, un fel de piață, o bursă a antichității, loc de mare animație economică în viața portului tomitan, căruia astăzi i se suprapune actualul port al Constanței. Edificiul cu mozaic se încadrează în acel ansamblu de edificii din care făceau parte și magazinele sau mai exact antrepozitele de vis-à-vis, și care deservea portul antic. Iată prin urmare că în anticul Tomis a fost dezvăluit un aspect de viață economică, care îi interesează, din punct de vedere istoric, atît de mult pe specialiști.

Construcția descoperită în condițiile pe care le-am relatat, care a necesitat eforturi considerabile pentru scoaterea la lumină a resturilor originale, a fost supusă unui examen minuțios atît din partea unor specialiști arheologi cît și, pentru partea de restaurare, din partea arhitecților și inginerilor constructori de la Direcția monumentelor istorice. Se impunea ca o necesitate stringentă restaurarea acestui edificiu. S-a ivit firește întrebarea: cum arăta el în antichitate, fiindcă restaurarea comporta restituirea unei imagini dacă nu complete, cel puțin în proporție de 75–80% autentice în așa fel încît lucrările să nu modifice cu nimic aspectul inițial și să nu altereze adevărul istoric. S-au făcut mai multe ipoteze asupra aspectului inițial al edificiului, între care și aceea că ar fi fost o terasă deschisă, ceea ce pare neverosimil în condițiile climatice ale Tomisului. Arhitecții au pledat pentru o construcție acoperită, lucru realizabil în condițiile tehnice ale antichității. Se poate chiar ridica problema dacă acoperișul nu a fost cu șarpantă de lemn. E firesc ca în decursul celor 1400–1500 de ani, care s-au scurs de la prăbușirea construcției, urmele să se fi alterat în asemenea măsură încît să nu se mai poată descoperi nimic din ceea ce a însemnat cîndva acoperișul. Rămîn și eu partizan al teoriei că monumentul era acoperit și nu o terasă descoperită la discreția tuturor intemperiilor naturii, atît de aspre în condițiile dobrogene pe care le cunoaștem prea bine. În cursul săpăturilor s-au aplicat măsuri provizorii de conservare, după care în anii 1959–1960–1961 s-a trecut la aplicarea unui proiect de restaurare, o restaurare care să ducă la realizarea unei imagini integrale a încăperilor boltite, la realizarea unei linii continue a zidurilor din nord, evitînd partea de sud-est, acolo unde nu știm într-adevăr cum arăta mozaicul. Cît privește acoperișul, acesta a fost total lăsat deoparte. Prin urmare, s-a realizat la edificiul cu mozaic acea restaurare care avea la bază martori strict autentici și pe deplin siguri. Altfel riscam să alunecăm pe linia unor falsuri istorice, pe linia unor inadvertențe de ordin arhitectural, care ar fi fost supărătoare, și oricînd la discreția criticilor.

S-a trecut în anul 1961–1962 la aplicarea proiectului de restaurare pe care l-a elaborat Direcția monumentelor istorice, care a condus lucrările timp de mai mulți ani, și, astfel, s-a ajuns în zilele noastre la această imagine restaurată care mi se pare verosimilă. Sînt necesare desigur studii ulterioare care să ducă la întregirea acestui edificiu în așa fel încît să putem oferi vizitatorilor români și străini o imagine integrală, veridică, bine executată din punct de vedere a restaurării.

Covorul cu mozaic păstrează astăzi aproximativ 600 mp din cei 2000 mp pe care i-a avut inițial. Construcția de protecție acoperă, exact această parte conservată. Totul aici este original. Se păstrează liniile chenarului, toată partea centrală, cercul înscris unui careu, cercul mare, cercul cu solzi, motivele ornamentale cunoscute și descrise în presa de specialitate, la vremea respectivă. Insistența noastră s-a orientat către acest covor policrom, în 7 nuanțe, care reprezintă o lucrare de virtuozitate a meșterilor antici și care a constituit obiectul acțiunilor de conservare și prezervare.

Ne adresăm profesorului arhitect Richard Bordenache, directorul Direcției monumentelor istorice, invitîndu-l la discuție cu următoarea întrebare:

Vă rugăm să ne spuneți părerea dumneavoastră asupra construcției de protecție, din punct de vedere al concepției arhitectonice?

– Direcția monumentelor istorice, care este autoarea proiectului de restaurare și punere în valoare a ansamblului monumentului roman cu mozaic – și în același timp și execuția lucrărilor – are în orașul Constanța, vechiul Tomis elenistic-roman, o prezență de vreo 10 ani. Proiectul de restaurare și conservare a fost realizat în anul 1964 după o serie de discuții purtate cu autorii cercetărilor de arheologie, în perioada de colaborare la degajarea vestigiilor, dintre 1959 și acel an. Așa cum apare și în titlatura proiectului, acesta a prevăzut o construcție de protecție a ceea ce era mai valoros între vestigiile aflate în locul unde s-au desfășurat azi dimineață lucrările comisiei de recepționare. Este vorba în primul rînd de mozaicul roman, piesă de mare valoare, probabil de la începutul sau din prima jumătate a secolului al IV-lea, care intrunește toate calitățile caracteristice acestei epoci de mare artă în toată lumea imperiului roman. Evident, construcția ridicată pentru protejarea vestigiilor a suscitat multe păreri și discuții atît înainte cit, și mai ales, după execuția lucrărilor, subliniindu-se întotdeauna rolul construcției noi în raport cu prestața mozaicului. Din acest punct de vedere eu consider proiectul ca foarte decent, iar construcția realizată – în egală măsură – sobră și reprezentativă, în perspectiva dinspre Bulevardul Marinarilor, cu o frumoasă ancorare la relieful terenului și la nivelul actualei piețe Ovidiu. Există înlăuntrul acestei construcții de protecție condiții pentru asigurarea circuitului turistic, care atinge nivelele celor trei terase succesive ale clădirii originale. Pe de altă parte, cu toate că lucrările ingineresti au trebuit să rezolve, în condiții dificile, problema acoperirii unor spații foarte mari, conducînd implicit la rezemarea punctelor de sprijin pe unele vestigii ale edificiului antic, în sensul că, inevitabil, unii stlpi ai construcției au trebuit să pătrundă pînă la baza acestora, totuși trebuie să subliniem că, într-o proporție de peste 90%, aceste vestigii sînt conservate, restaurate și puse în valoare. Dacă ar fi de adus un reproș construcției, acesta s-ar putea referi la aspectul interior al tavanului care, cred, va trebui să fie revizuit la o a doua mîna și pus la punct, pentru ca să aducă o lumină mai optimistă acestui interior, în avantajul bunei valorificări a piesei principale – mozaicul roman existent – și în general a tuturor vestigiilor arhitectonice aparținînd edificiului antic. Mai este o problemă care rămîne de rezolvat: iluminatul electric, care trebuie să aducă la orele de asfințit, ca și de noapte, porțiunea păstrată din pardoseala de mozaic la aceeași valoare de expunere, realizată pentru lumina zilei.

Ne permiteți tovarășe profesor o observație: raportul dintre monument și construcția de protecție nu apare cu totul în favoarea monumentului. Construcția aceasta stînjenește imaginația vizitatorului, posibilitatea de a reconstrui în închipuire edificiul, așa cum a fost la vremea sa.

– Mozaicul avea o întindere foarte mare. Partea consolidată are doar 305 mp ceea ce reprezintă cam 1/8 din suprafața inițială. El trebuia acoperit și protejat, adică ferit de o expunere în aer liber, care n-ar fi putut prelungi existența sa mai mult de câțiva ani. La început D.M.I. a realizat pe teren o baracă de lemn care nu asigură decît protecția mozaicului și a celorlalte vestigii pe timpul cercetărilor și a primelor lucrări de construcție. Cu proiectul construcției s-a trecut însă prin mai multe faze. Inițial propusesem un sistem structiv constînd din două mari capre metalice, care trebuia să susțină o placă de acoperire a ansamblului vestigiilor. Construcția ar fi avut avantajul de a lăsa liberă vederea dinspre Piața Ovidiu spre port, însă implica folosirea unui material metalic special, duraluminiul, care la vremea aceea nu era încă accesibil constructorilor. Mai târziu, s-a socotit indicată soluția unei construcții în beton armat și s-a ajuns treptat la realizarea proiectului avizat în ultimă instanță. Incontestabil, trecînd la o construcție de beton armat, aceasta a implicat necesitatea executării unei structuri mai masive, cu elemente de susținere și de acoperire de un efect mai apăsător. Adoptîndu-se în cele din urmă soluția pusă în execuție, a trebuit să fie restrînsă lățimea construcției la o dimensiune corespunzătoare distanțelor de 17 m dintre bolțile de reazem ale edificiului roman, iar aceste bolți au trebuit să fie străpunse din loc în loc pentru a face posibilă împlîntarea stîlpilor suportați ai noii construcții. Aspectul oarecum greoi se datorește acestei dale de beton armat, susținută de un sistem încrucișat de grinzi formînd casetajul tavanului, soluție derivată din sistemul structiv aprobat la ultima avizare.

Raportul oarecum nefavorabil dintre masa construcției de beton și ceea ce a rămas din ruinele vechiului edificiu man a fost însă atenuat prin realizarea perimetrului vizual al vastei săli de expunere, care permite comunicarea aproape nestînjinită între spațiul interior și cel exterior.

Ne aflăm la capătul a șase ani de la începerea restaurării și construcției amintite. Poate că ne-ar fi trebuit cam tot atîta timp pentru studiul exhaustiv al problemei și implicat al vestigiilor ce trebuiau conservate, restaurate și multilateral valorificate. Nu cred însă că s-au făcut greșeli condamnabile, lucrările antrenînd munca specialiștilor restauratori ca și a unor experimentați constructori.

Au existat diferite supoziții asupra aspectului inițial al monumentului antic, toate ipotetice, nefondate pe date certe. Rămîne în discuție, în primul rînd, dacă mozaicul era expus sub cerul liber, părere pe care eu nu o împărtășesc, avînd în vedere vasta experiență a constructorilor romani, care erau experți în acoperirea spațiilor cu largă deschidere și ținînd seama de iraționalitatea expunerii pardoselilor de mozaic la acțiunea asprelor intemperii ale climatului local.

Multe lucruri se datoresc și faptului că pînă de curînd am trăit într-o epocă de pionierat în materie de salvagardare, conservare și restaurare a vestigiilor antice. În condițiile în care lucrăm astăzi, în cadrul C.S.C.A., avem asigurate toate posibilitățile ca experiența de pînă acum să fie fructificată.

Cît privește mozaicul, după descoperirea sa din 1959 și totala lui degajare de mai târziu, operă realizată de asemenea prin D.M.I., s-a reușit să se împiedice distrugerea lui, evitînd expunerea în aer liber. Aceasta este esențialul. Nu este exclus ca într-o bună zi, peste cîteva zeci de ani, actuala construcție de protecție să fie înlocuită printr-o ingenioasă realizare nouă, aerată și ușoară, dar pe deplin eficace. În tehnologia construcției contemporane sînt infinite posibilități, care și-ar putea spune cîndva cuvîntul pentru desăvîrșirea protecției bătrînului mozaic.

Am dori să ne spuneți cîteva cuvinte asupra calității lucrărilor de restaurare a covorului de mozaic.

– Cît privește calitatea acestora, trebuie să adresăm depline cuvinte de mulțumire forului nostru tutelar, care a fost de acord și a făcut toate înlesnirile, ca anul acesta să putem relua lucrările începute acum doi ani cu experimentații lucrători specialiști italieni, în colaborare cu lucrătorii din D.M.I. Opera acestora este într-adevăr de mare valoare din punct de vedere al restaurării. Lucrătorii italieni sînt oameni tineri însă foarte pricepuți. Ei sînt sala-

riații unui oficiu al pietrelor dure din Florența, instituție de stat specializată în lucrări de restaurare de mozaicuri. La rîndul ei, echipa de lucrători și specialiști români și-a dat toată contribuția.

Din capul locului, în discuțiile care au avut loc aici la Constanța între 1960–1964 și mai târziu, am susținut ideea că acestui covor de mozaic nu trebuie să i se aducă nici o atingere, păstrîndu-i-se întreaga valoare de document al epocii. Nu numai din punct de vedere strict științific, istoric și artistic, dar și al sugestiei pe care poate s-o creeze vizitatorului, turist avizat sau neavizat, acest document trebuia să ateste – prin existența lui fizică – împrejurările în care s-a petrecut dezastrul ce a antrenat dărîmarea edificiului roman cu mozaic din Constanța. De aceea am susținut întotdeauna că el trebuia păstrat cum a fost găsit, fără modificări sau completări substanțiale, limitînd intervenția numai la mici completări locale, acolo unde restaurarea era certă. De aceea, se pot observa astăzi, păstrîndu-se pe mozaic, intacte, toate crăpăturile sau deformările care marchează modul cum acesta a alunecat, o dată cu întregul mal, în momentul în care forța de eroziune a mării a provocat distrugerea întregului edificiu. În felul acesta, toate adînciturile sau deformările lui au fost păstrate ca elemente sugestive documentare și doveditoare ale tragicei sale destrămări. În momentul de față se mai lucrează încă la el, restaurarea urmînd să dureze pînă la sfîrșitul lunii septembrie.

S-a găsit o soluție potrivită pentru menținerea culorilor vii ale mozaicului, fără ca acest lucru să necesite revizuirii permanente?

– Este o întrebare foarte „à propos”. Sîntem spre sfîrșitul unei opere de strictă conservare, la capătul căreia mozaicul va apare restabilit în valoarea lui autentică, fără nici o alterare, fără nici un adaos inutil. Spun aceasta, pentru că trebuie să se știe că această piesă de artă nu excela prin culori prea vii, fiind lucrată din pietre de culori mai degrabă stinse, de o policromie nu prea ostentativă, la care se adaugă „tesserae” de ceramică. La sfîrșit, printr-un procedeu special, lucrătorii italieni vor reinviorea, aproape la tonurile și la nuanțele originale, întreaga porțiune din mozaicul conservat. Va fi după părerea mea un succes în plus și sînt convins că lucrările din anul acesta vor da ultimul ton, ultimul sunet de diapazon, în această splendidă operă de armonie artistică pe care o realizează restaurarea mozaicului.

Vă mulțumim tovarășe profesor.

Pentru cîteva momente, îi întrerupem din lucru pe cei doi meșteri italieni, Paolo Mazzoni și Piero Frizzi, despre a căror muncă la Constanța s-au auzit numai cuvinte de laudă.

Ce impresie v-a făcut mozaicul?

– Este impresionant la prima vedere prin mărimea lui. L-am număra printre cele mai mari mozaicuri la care am lucrat. Și sînt cîteva.

Unde anume ați mai lucrat?

– La Neapole – Cimitile, unde este un mozaic paleocreștin. Apoi la mai multe mozaicuri romane, la Rezzo, Ascoli (Marche), Novara (Piemont), Volterra (Toscana).

Și în străinătate?

– Nu am mai lucrat nicăieri în străinătate, noi. România este prima țară unde lucrăm. Institutul nostru însă a avut lucrări de restaurare în Egipt, Turcia, Africa. „L'Opificio delle pietre dure” din Florența este un institut profilat pe restaurările de mozaicuri. Avem o tradiție de cîteva secole: Institutul a fost înființat în 1578 de Ferdinando I dei Medici.

Cine îl conduce în prezent?

– Anna Paolo Martelli Pampaloni. Institutul este foarte mare, cuprinde specialiști în toate domeniile și anual primim noi meșteri pregătiți chiar în cadrul institutului nostru.

Cîteva cuvinte în plus despre mozaicul din Constanța?

– Dumneavoastră aveți o șansă foarte mare. Există tesserae-le originale cu care restaurăm desenul mozaicului. Faptul că i s-a menținut forma ondulată, ce păstrează urmele

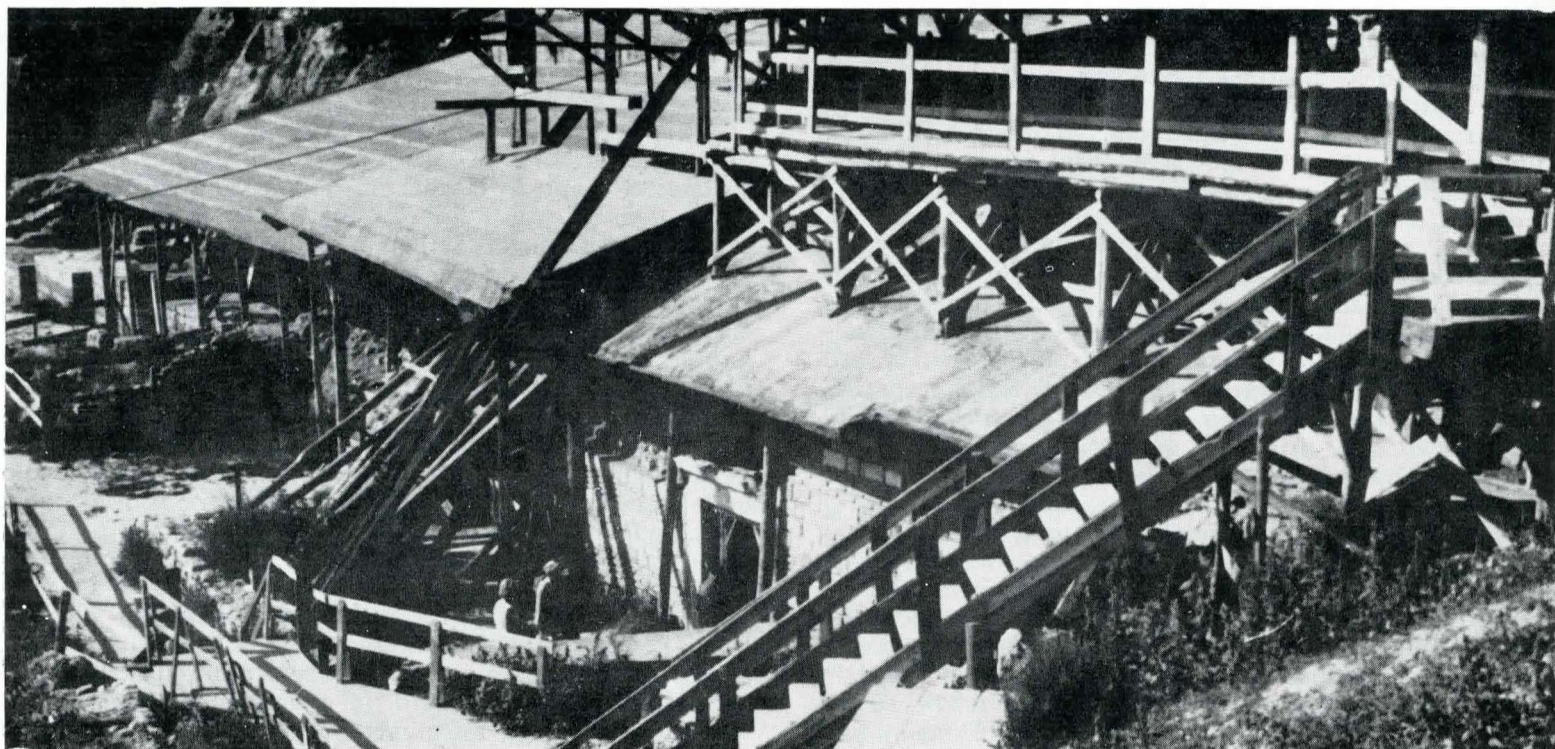

Fig. 2. Aspect al șantierului de lucru al Direcției monumentelor istorice.

secolelor și a vicisitudinilor ce au încercat să-l distrugă adaugă un plus originalității. Cere însă totodată și o experiență și o atenție deosebită, mai ales pentru părțile denivelate. Amănuntele privind munca de restaurare nu prea pot fi spuse, ci mai mult văzute. Întrebuițăm toate metodele în acest caz: smulgerea, completarea, consolidarea stratului-suport. Pentru smulgere – se curăță foarte bine mozaicul, se pune apoi deasupra o pinză lipită cu un amestec de dextrină și făină de grâu – aceasta pentru mozaicul uscat cum este acesta de la Constanța (pentru cele umede există alte metode). Apoi cu răngi se smulge suprafața în lucru, o dată cu stratul suport, așezându-se cu fața în jos pe un mulaj ce respectă întocmai liniile terenului. Aici se curăță bine vechiul mortar pînă rămîn numai pietrele curate și bineînțeles mortarul de suprafață care unește tesserae-le. Se toarnă apoi un nou mortar pentru consolidarea suprafeței mozaicului și după re-consolidarea stratului-suport se reasează pe vechiul covor, exact între reperele fixate înainte de smulgere. Pinza se scoate umezind-o cu apă caldă iar mozaicul rămîne reînviat, re-consolidat.

În general, munca aceasta este migăloasă și oboșitoare dar este pasionantă, unind tehnica cu arta, atît în efectuarea cît și în produsul muncii.

Completarea este o metodă de mai mare minuțiozitate. Tesseră cu tesseră se așază cu mîna pe un strat de mortar consolidat umed, respectîndu-se modelul original. Mozaicul din Constanța, prin multitudinea motivelor desenului, cere o atenție foarte mare. Este însă o metodă ce se întrebuițează pentru porțiuni mici de 20–25 cm. Complet, covorul de mozaic este mai atractiv pentru turist, iar aici, cum am mai spus, lucrăm cu tesserae-le originale care, de altfel, sînt și foarte puțin călcate. Porțiunile mari s-au completat cu mortar de culoarea originalului.

O ultimă problemă: culoarea covorului este destul de ternă, ceea ce îi ia mult din atractivitatea de care vorbești.

– În momentul cînd restaurarea propriu-zisă va fi gata și se va face o baie cu ceară și, frecat bine cu rumeguș de lemn pentru ca ceara să nu prisosească și să îmbicsească piatra, mozaicul își va relua culoarea originală care, totuși, să știți, nu era stridentă.

Îl invităm la discuție, în continuare, pe tov. Dumitru Fălțiceanu, vicepreședintele Comitetului județean pentru cultură și artă Constanța.

Cum apreciați tovarășe vicepreședinte, calitatea ansamblului de lucrări realizate la edificiul roman cu mozaic?

– S-a amintit aici despre discuțiile destul de aprinse la vremea potrivită asupra modalităților de restaurare

– una privind restaurarea monumentului în aer liber și o a doua, realizarea unei construcții de protecție. A fost însușită pînă la urmă soluția aceasta a ridicării unei construcții de protecție. În ceea ce privește construcția propriu-zisă, cred că formula adoptată nu satisface pe deplin. Mai întîi de toate este mult prea masivă, ea nu dă posibilitatea unei aprecieri de ansamblu a complexului antic, o mare parte din vestigiile monumentului a fost sacrificată; construcția realizată copleșește prin dimensiuni și amploare monumentul, care ar fi trebuit să constituie esențialul în concepția lucrărilor de conservare. Lucrurile sînt deja consumate, nu cred că mai pot fi remediate. Critici cu privire la această modalitate s-au spus și se aud încă observații făcute de vizitatori, dar mai ales de specialiști, care pun la baza concepției moderne de restaurare a monumentelor, principiul respectării și păstrării într-o formă cît mai integră a monumentului, așa cum a fost descoperit, toate lucrările trebuind să concure la valorificarea lui și în nici un caz la diminuarea posibilităților de apreciere și de valorificare muzeistică.

Deci părerea mea este că soluția de față nu a fost cea mai fericită; se susținea la început că va fi o construcție simplă, care nu va afecta cu nimic posibilitățile de valorificare a monumentului, dar lucrurile se prezintă în modul în care s-au recepționat astăzi.

În legătură cu latura calitativă a lucrărilor propriu-zise, pentru care s-au cheltuit fonduri ce depășesc cu mult 10 000 000 lei, cred că, în ansamblu, ele nu reflectă potențialul nostru actual în materie de restaurare. Mă refer măcar numai la faptul că plafonul din sala mare, de deasupra mozaicului este destul de nereușit finisat; un plafon din ciment liber, nesclivisit presupunea o muncă foarte atentă și calificată, care a lipsit și, din această cauză plafonul are multe denivelări, se văd pe el urmele cofrajelor, lasă o impresie de ceva neterminat. În rest, comisia de recepție a constatat că lucrarea, cu unele deficiențe care trebuie remediate, satisface. Vreau să subliniez însă faptul că este strict obligatorie găsirea unui sistem de iluminare pe măsura importanței monumentului. Nu găsesc de loc rațional ca la o investiție de 14 000 000 lei să se pună în discuție cheltuirea încă a unei jumătăți de milion pentru ca lucrarea să fie realizată pînă la capăt, în condiții optime. Găsesc anormal acest lucru și, desigur, conducerea C.S.C.A. va lua o hotărîre pentru lichidarea acestui neajuns.

Ce părere aveți despre folosirea acestui monument ca obiectiv turistic, muzeistic?

– De la descoperirea mozaicului și pînă astăzi se manifestă față de el atît un mare interes științific cît și un excepțional de mare interes din partea publicului vizita-

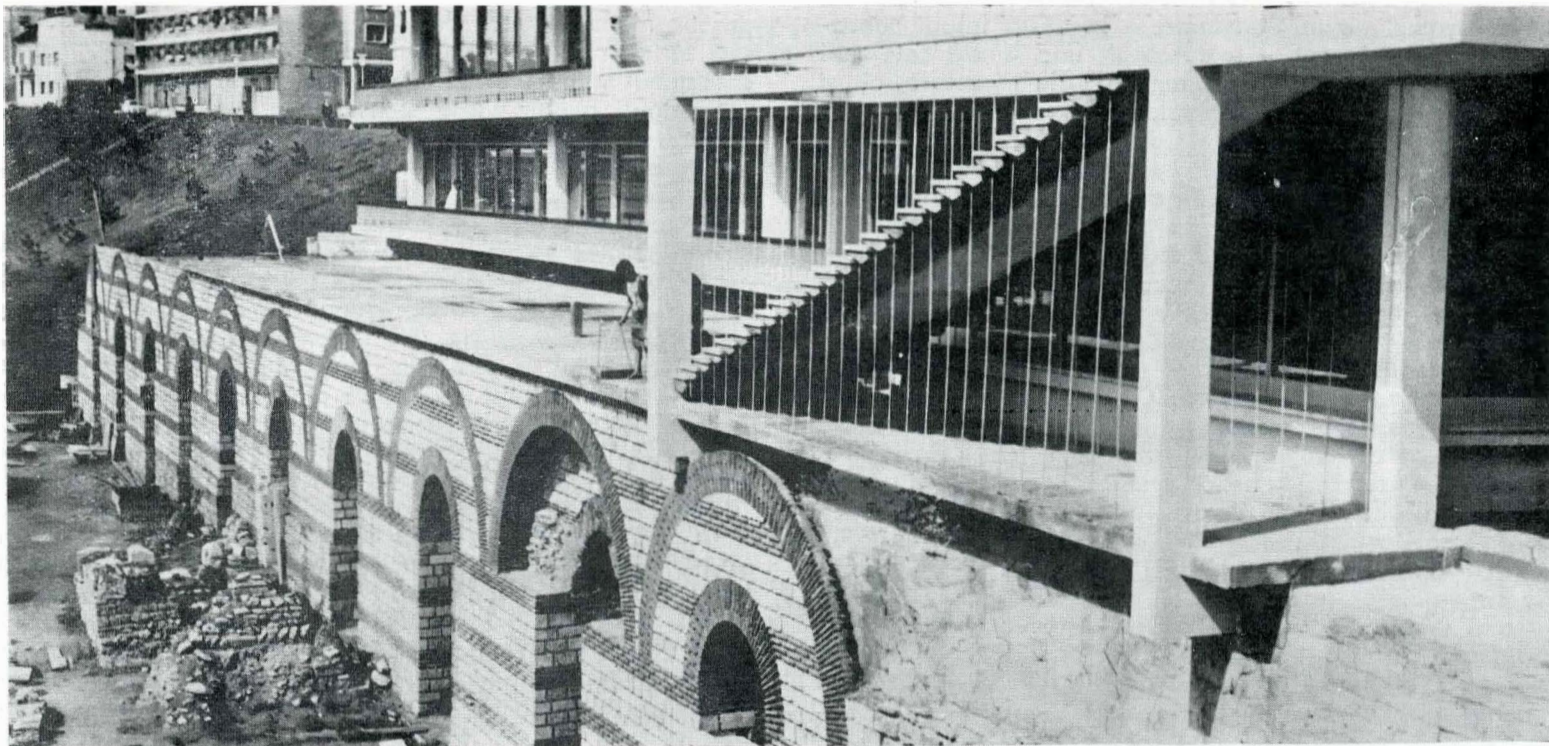

Fig. 3. Vedere de ansamblu asupra construcției protectoare a mozaicului.

tor. După o sesiune la care au participat cei mai de seamă reprezentanți ai arheologiei și istoriei românești, în care s-a subliniat valoarea monumentului atât pentru oglindirea unei pagini din istoria desfășurată pe teritoriul nostru cât și pentru crearea unui punct de mare interes turistic, muzeistic, în această parte a țării, pe parcursul anilor, de la descoperire și pînă acum, s-a menținut un viu interes pentru monumentul cu mozaic.

Pentru a valorifica mai bine monumentul — mă refer la măsurile pe care trebuie să le ia muzeul, în general, noi care sîntem beneficiari, trecînd peste neajunsurile și peste opiniile critice cu privire la modalitățile de restaurare și conservare — cred că mai sînt încă multe lucruri de făcut. O mare parte din materialele descoperite cu priieșul săpăturilor n-au fost puse în valoare. De pildă, s-a preconizat ca, la intrarea în monument, să existe cîteva elemente de sinteză care să releve semnificația și rolul edificiului în cadrul vieții vechiului Tomis; s-a stabilit ca în anumite zone să prezentăm materialul care a fost descoperit în săpături; în sectorul covorului de mozaic, pe perețele care mărginește la nord acest covor să se placheze o porțiune cu marmură de pe care să se detașeze elementele figurale și sculpturale în așa fel încît să se redea imaginea splendorii monumentului în întregime. O mică parte a materialului de acest fel se află acum într-o vitrină și în boxele de la nivelul de jos.

O altă problemă, nerezolvată încă, este aceea a valorificării monumentului în ansamblul său, a creării unei ambianțe corespunzătoare scopului pentru care monumentul a fost restaurat, prin încadrarea lui în atmosfera zonei, mai exact, prin amenajarea întregii zone. Există atît în imediata apropiere a monumentului, ca și în întreaga zonă de pe faleză, de lîngă monumentul cu mozaic pînă la intrarea nr. 1 în port, o zonă arheologică extrem de importantă, unde deja o mare parte dintre monumente sînt la suprafață. S-a inițiat un proiect de sistematizare a acestei zone, care va duce la dezafectarea unor obiective moderne care nu se înscriu în peisaj și în concepția de valorificare a monumentelor. De data aceasta sperăm că restaurarea se va face în aer liber, pentru a nu mai copleși monumentele cu diverse construcții moderne.

Va trebui să delimităm toată zona monumentului de restul teritoriului orașului printr-un anumit sistem, un gard viu sau un alt element, urmînd ca înlăuntrul său să organizăm un fel de muzeu în aer liber, legat de monument. În acest fel se va putea crea pe o distanță de 200—250 m, poate cel mai interesant punct de atracție al orașului.

Ne întrebăm cum se vor încadra acestei zone, totuși, unitățile comerciale care funcționează acum în trei boxe ale edificiului?

— Cred că s-a făcut o concesie prin cedarea celor trei boxe — de altfel să știți că s-au făcut mari presiuni asupra noastră pentru cedarea tuturor celor 11 boxe comerțului. Sigur că, dat fiind marea afluență de public la mozaic, o unitate de răcoritoare, apă minerală etc. este necesară. Însă transformarea monumentului într-un bazar, cu o serie întregă de unități comerciale care nu au nici o legătură cu mozaicul și pot fi plasate în oricare altă parte, mi se pare arbitrară și necorespunzătoare. Ca să nu mai spun că există încă enorm de mult material arheologic în depozite, nevalorificat.

La aceeași întrebare, privind valorificarea muzeistică a monumentului și interesul manifestat de vizitatori tață de el, îl rugăm și pe tov. Adrian Rădulescu să ne răspundă.

— Edificiul cu mozaic este vizitat de mai mulți ani, deși nu avea încă o construcție de preservare. De doi ani încoace s-a organizat prezentarea lui muzeistică și constatăm că, în comparație cu muzeul și cu celelalte obiective ale muzeului în județ, mozaicul înregistrează cel mai mare număr de vizitatori: aproximativ 100 000 de oameni pe an.

Dacă veți răsfoi cartea de impresii veți găsi permanent cuvinte elogioase cu privire la prezentarea mozaicului, deși multă lume înclină spre aprecierea că acoperămintul acesta în forma unui fagure de miere — construcția de protecție — este puțin cam greoi. El copleșește pe undeva mozaicul, îl eclipsează și de aceea vizitatorul, intrînd în mozaic, se întreabă: ce e mai important aici, mozaicul care a rămas, cei 600 de m² din 2 000 m² cîți au fost, sau această construcție care este realizată în fier, sticlă și beton, și care apasă și jenează contemplarea operei de artă? Oricum, conștiința că ne aflăm în fața unui monument al antichității, cu valorile care sînt vizibile, învinge pînă la urmă și vizitatorul este cuprins de un mare interes atunci cînd se află sub acoperămintul mozaicului. Așadar, părerea mea este, și se pare că acestei păreri i se asociază mulți dintre vizitatori, că ideea, concepția care stă la baza acestei construcții de preservare nu este dintre cele mai fericite; avem însă în față un mare edificiu al antichității, cu implicații atît de profunde în istoria și arta poporului nostru și încercăm satisfacția că edificiul de la Constanța constituie totuși o mare realizare a muzeografiei arheologice.

Ni s-a părut util să consemnăm opiniile unui specialist care, fără să fi fost angajat în lucrările generale ale cercetării și restaurării mozaicului, le-a urmărit de-a lungul anilor, îndeaproape. Îl invităm la discuție și pe arheologul Radu Florescu.

– Mozaicul de la Constanța – în afara laturii senzaționale a descoperirii – a constituit una dintre cele mai dificile și mai complexe probleme atit de cercetare, cit și de restaurare. În cadrul problematicii cercetării se pot distinge mai multe aspecte interesante. Trebuie subliniat – încă înainte de a aborda problema reconstituirii imaginii originare a edificiului – dificultatea excepțională a săpăturii; masa imensă de pământ care trebuia mișcată și care implica pe de o parte mijloace moderne de evacuare – niciodată folosite – precum și măsuri speciale de protecția muncii, toate condiții de natură să îngreueze observațiile sistematice în săpătură. La acestea s-au adăugat accidente stratigrafice, frecvente și importante – gropi de cuptoare metalurgice (?), șanțuri ale unor drumuri de acces, terasamente de căi ferate portuare – care au complicat extrem de mult situația și care au distrus multe amănunte caracteristice precum și o bună parte din mozaic și din construcții. În sfârșit – trebuie spus – lucrarea de cercetare și descoperire a mozaicului nu a pornit de la o concepție generală nici cu privire la monumentele antice de pe faleză, nici cu privire la felul în care ar putea fi puse în valoare în cadrul sistematizării moderne a orașului, ci a plecat de la elementul senzațional al mozaicului și s-a lăsat călăuzită de descoperirile care survineau intermitent și generau noi amplificări. În sprinjalul acestei afirmații se poate cita faptul ciudat că în același timp în care se lucra la descoperirea mozaicului, au fost acoperite cu gunoaiie latura de sud a zidului de incintă al orașului Tomis situat pe faleza dintre poarta C a portului și serpentina șoselei, precum și edificiul termelor, amintit într-una din intervențiile anterioare, și care a fost redescoperit în anii 1966–1968. Geneza acestei situații este complexă și în mare măsură se datorește faptului că instituții și activități care se aflau de fapt la începutul lor au fost confruntate cu probleme de o amploare și o dificultate neobișnuită.

Din această cercetare au rezultat, în afară de descoperirea monumentului propriu-zis, și o serie de dificultăți în legătură cu reconstituirea imaginii sale inițiale. Este necesar să se distingă de altfel între această operație pur teoretică și aceea a restaurării, prin aceasta înțelegându-se ansamblul de măsuri destinate să conserve și să pună în valoare monumentul și nicidecum readucerea sa în starea inițială, dinainte de distrugere. Această din urmă lucrare constituie numai o modalitate de restaurare, care nu se aplică decit în cazuri cu totul speciale, justificate atit de necesitățile de consolidare și conservare cit și de existența unor date, observații științifice și posibilități practice de reconstituire, exactă și precisă, a edificiului în discuție. În cazul care ne preocupă, nici resturile păstrate ale monumentului, nici observațiile efectuate în timpul săpăturii nu permit să se reconstituie decit parțial și mai mult sau mai puțin ipotetic aspecte importante ale arhitecturii edificiului cu mozaic, așa cum ar fi acoperirea mării săli, fațada dinspre mare a mării săli cu mozaic, felul în care edificiul se termina către vest etc. În egală măsură, sint cu totul ipotetice și, prin urmare, discutabile, reintregirea bolților de la ultimele piese ale nivelului inferior, care prezintă fie abateri de la planul relativ stereotip urmat pentru primele încăperi, fie amenajări interioare – cuptoare meșteșugărești – care implicau modificări în acoperire. Iată deci care au fost premisele reconstituirii imaginii inițiale a edificiului cu mozaic de la Constanța :o imagine generală, suficient de completă pentru a sugera amploarea, importanța și bogăția monumentului, dar insuficient de detaliată pentru a putea permite nu numai restituirea unor amănunte decorative, dar nici măcar a unor elemente importante de arhitectură cum ar fi acoperirea sălii cu mozaic, terminarea edificiului către vest, bolțile încăperilor din nivelul inferior dinspre vest, ordonanța decorativă a interiorului. Trebuie spus de asemenea că nu există nici un relevu complet și de detaliu al edificiului cu desemnarea metrică a paramenților în situația în care se aflau atunci cind construcția a fost descoperită. Acest lucru are și va avea consecințe dintre cele mai importante pentru orice studiu de reconstituire de pînă acum, sau în viitor.

Așadar, restaurarea se afla în fața unei probleme de reconstituire extrem de dificile și de complexe, pe care

practic nici nu a abordat-o și în fața mai multor necesități stringente privind conservarea monumentului. Astfel se punea în primul rînd problema consolidării edificiului, a întregirii acelor ziduri și elemente ale sistemului constructiv care condiționau soliditatea întregului, apoi a protejării covorului de mozaic pavimentar de degradările la care putea fi expus prin contactul direct cu agenții atmosferici precum și a consolidării însuși covorului de mozaic, degradat prin acțiunile mecanice la care a fost supus în timpul procesului de distrugere a edificiului, și de cele chimice, datorate atit diversilor agenți atmosferici cit și activităților care au avut loc, după distrugere, pe locul în care se afla edificiul. În sfârșit, se punea problema curățirii resturilor monumentului de depunerile nocive sau numai de natură să dăuneze aspectului acestora (fum, murdărie, cenușă ș.a). Pentru aceasta s-a preconizat – și s-a și realizat – reintregirea întregului nivel inferior. Această lucrare, în afară de elementele ipotetice importante puse în joc, a implicat și o construcție nouă, pasișă a celei vechi, care copleșește elementele autentice, dînd senzația de fals modern. S-au întreprins de asemenea plombări masive a zidurilor vechi. Acestea, executate fără discernămint, ci căutînd să aducă „la sfoară” paramenții roși de vreme, și din cărămidă nouă nu din cărămidă veche recuperată, au estompat de asemenea prețioase elemente autentice, care nu mai pot fi recuperate din lipsa relevului amintit mai sus.

De bună calitate s-a dovedit restaurarea mozaicului însuși, unde operația de consolidare a respectat caracterul „istoric” căpătat de covor de-a lungul timpului și a reușit să-l fixeze pe stratul suport, iar aceea de curățire se angajează sub bune condiții. Trebuie totuși amintit că între timp, metode încă mai fine și mai fidele de consolidare a mozaicurilor sint în curs de experimentare la Trier.

În ceea ce privește protejarea mozaicului, trebuie să declar că, ținînd seama de condițiile tehnice în care în mod necesar edificiul de protecție a trebuit să fie realizat – este bine să nu se uite că nu există nici un brevet românesc de pînze subțiri – îl consider reușit și eficient, cu excepția acelor mici defecte de execuție care se pare că vor fi remediate. Dacă însă se pune în discuție efectul nefericit pe care acest edificiu l-ar face în cadrul sistematizării falezei precum și faptul că împiedică cuprinderea de ansamblu a monumentului de către privitor, în acest caz este necesar să se pună problema mult mai amplu. Este vorba de sistematizarea monumentală a întregii faleze, compromisă parțial de distrugerea – sau de ascunderea – unor resturi antice de către șoseaua de cornișe și care implica pe de o parte tratarea unitară de către restaurator a întregului ansamblu de monumente de pe faleză – inclusiv a termelor și a edificiului situat între mozaic și terme – pe de alta, armonizarea acestei tratări atit cu construcțiile moderne care se ridică deasupra falezei cit și cu amenajările – accese, spații verzi – de la piciorul falezei. Trebuie remarcat că nimeni – nici sistematizatorul, nici arheologul și nici restauratorul – nu și-au pus în acest mod problema. Iar vocile care la vremea respectivă au semnalat acest aspect au răsunit în deșert. Plecînd de la aceste considerențe se putea concepe o sistematizare generală, sub formă de parc de ruine, a falezei. În acest cadru o protecție locală ar fi trecut neobservată, și nu ar mai fi ridicat probleme atit de grave. Pe de altă parte, o sistematizare a întregii zone *sub vitro* ar fi putut fi luată în considerare ca o soluție pur muzeistică.

În ultimă instanță, după toate aceste considerențe, un lucru rămîne cîștigat: mozaicul și cadrul său au fost salvate, li s-a asigurat conservarea și au fost puse la îndemîna publicului larg. Aceasta este o realizare importantă. Analiza critică a restaurării arată că, în general, se putea executa o restaurare mai bună. Este acest lucru suficient de concludent ca să ne determine să ne schimbăm felul de a gîndi aceste lucruri în viitor?

Redacția mulțumește călduros participanților la discuția relatată mai sus și va invita, în viitorul apropiat, la o dezbateră similară, de data aceasta însă pe marginea proiectului de restaurare a unui monument, considerînd totuși de mai mare utilitate prevenirea unor deficiențe, decit constatarea lor.